

Janusz PIONTEK

SPORY O ETNOGENEZĘ SŁOWIAN: RETROSPEKCJE I STAŃ OBECNY

WSTĘP

Problem etnogenezy Słowian i ich rozszedlenia budził i nadal budzi duże zainteresowanie wielu badaczy reprezentujących różne dziedziny antropologii ogólnej, a w szczególności archeologii i językoznawstwa (np. Alekseev 1969; Alekseeva 1973, 1999; Czekanowski 1947, 1957; Godłowski 1979, 2000;¹ Hensel 1972, 1978, 1985; Jażdżewski 1939, 1958, 1981, 1982; Kokowski 2002; Kóčka 1958; Kozak-Zychman 1996; Leciejewicz 1989, 2002; Mamzer 1999, 2001; Mańczak 1981, 1987, 1997, 1999, 2001; Niewęglowski 2000; Parczewski 1988; Piontek 1983a, 1983b, 1983c, 1986, 1991, 1992, 2001; Pleterski 1990; Popowska-Taborska 1991; Sedov 1982, 1994; Tabaczyński 1985a, 1998; Wierciński 1955, 1973, 1976; Wierciński, Wiercińska 1978; Wołagiewicz 1981, Żak 1985). Problematyka ta nie stanowi obecnie głównego nurtu badawczego w antropologii fizycznej, z uwagi na ograniczone możliwości weryfikacji dokonywanych ustaleń przez wyniki badań uzyskiwane w innych dziedzinach oraz ze względu na małe zainteresowanie wynikami badań przyrodniczych przez prahistoryków i językoznawców.

Antropologia fizyczna konkurowała w tworzeniu ogólnego modelu etnogenezy Słowian z archeologią i językoznawstwem szczególnie wówczas, gdy stosowano typologiczne podejście do badania zmienności człowieka. Najbardziej znane i najczęściej wykorzystywane w dyskusjach interdyscyplinarnych były opracowania Czekanowskiego (1948, 1967) i Kočki (1958).

¹ Chodzi o zbiór prac śp. Profesora Kazimierza Godłowskiego (1934 – 1995) wydany w 2000 roku pod redakcją Michała Parczewskiego (Godłowski K., 2000. Pierwotne siedziby Słowian. Kraków), a w szczególności zawarty w tej książce tekst pt. *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V-VII w. n.e.*, który był wydany w formie książkowej w 1979 roku, ale z uwagi na jej niski nakład książka jest praktycznie dzisiaj niedostępna dla badaczy. Dlatego cytując prace K. Godłowskiego z 1979 i 2000 roku powołujemy się na ten sam tekst, ale pomieszczony w dwóch różnych źródłach. Drugie źródło będzie zapewne bardziej dostępne czytelnikom szczególnie zainteresowanym hipotezami K. Godłowskiego.

W deklaracji na temat ras i przesądów rasowych antropolodzy napisali, że ich zdaniem żadna grupa narodowa, religijna, geograficzna, językowa i kulturowa nie stanowi rasy *ipso facto*. Pojęcie rasy odnosi się do jedynie do właściwości biologicznych. Jednakże ludzie mówiący tym samym językiem i cechujący się wspólną kulturą wykazują skłonność do zawierania małżeństw w obrębie własnej grupy, co w pewnej mierze może wywoływać pojawienie się zbieżności między cechami fizycznymi z jednej strony a językowymi i kulturowymi z drugiej (Chiarelli 1995). Powyższe stwierdzenie stało się podstawą do wielu nowych prób poszukiwania podobieństw pomiędzy zróżnicowaniem językowym i biologicznym różnych grup ludnościowych, a obecnie także pomiędzy różnicowaniem morfologicznym a strukturą genetyczną, wyznaczaną na podstawie badań biologii molekularnej (Sokal 1988; Harding, Sokal 1988; Bartrantpetit, Cavalli-Sforza 1991; Sokal i in. 1991; Sokal i in. 1992; Sokal i in. 1993; Barbujani i in. 1994; Piaqzza i in. 1995; Chikhi i in. 1998; Kolman, Tuross 2000; O'Rourke i in. 2000; Barbujani, Bertorelle 2001). Współczesne badania etniczne w antropologii fizycznej mają więc zupełnie inny charakter metodyczny i teoretyczny. Partnerami antropologów w tych badaniach stali się głównie genetycy i biologowie molekularni, antropolodzy kulturowi oraz nie typologicznie zorientowani prahistorycy.

Niestety duża grupa archeologów uznała badanie procesów etnicznych, w oparciu o przedmiotowe wytwory kulturowe (opisywane według tradycyjnych systemów typologiczno-klasyfikacyjnych), jako naczelne zadanie badawcze archeologii. Archeolodzy ci uważają, że stosując postępowanie badawcze preferowane w pozytywistycznie zorientowanej archeologii można będzie wyjaśnić tak skomplikowany proces, jakim była etnogeneza Słowian. W badaniach tych wykorzystuje się co prawda ustalenia innych dziedzin antropologii ogólnej, ale wrywkowo i wycinkowo. Wykorzystuje się głównie te ujęcia innych dyscyplin, które tworzone są w ramach opisów powstających na bazie indukcjonizmu, na bazie pozytywistycznej analizy badanej rzeczywistości. Współczesne dokonania osiągnięte przy pomocy metod biologii molekularnej, genetyki populacyjnej, czy biologii ewolucyjnej są niezauważane i ignorowane w tego typu ujęciach.

Przełom teoretyczny w biologii, związany między innymi z wprowadzeniem biologii populacyjnej i ewolucyjnej, a później biologii molekularnej spowodował, że zagadnienia „etniczne” w biologii populacji pradziejowych w ujęciu tradycyjny, zeszyły na plan dalszy, a wobec braku możliwości odnoszenia uzyskiwanych wyników do rezultatów uzyskiwanych na gruncie nauk historycznych, dalsze badania praktycznie znacznie ograniczono. Ten stan rzeczy zmienił się zasadniczo w nauce światowej, po przełomie teoretycznym, jaki dokonał się najpierw w antropologii kulturowej, a później prahistorii. Liczba prac analizujących kulturowe uwarunkowania zmienności genetycznej populacji ludzkich współczesnych i pradziejowych jest coraz większa.

Także w literaturze polskiej odnotowujemy ostatnio kilka opracowań, w których postuluje się wykorzystanie dorobku współczesnej biologii i ekologii w badaniach etnogenezy i lokalizacji pierwszych siedzib Słowian. Spotkają się

one jednak z silną krytyką archeologów. Archeolodzy głosili zawsze pochwałę metod indukcyjnych, stroniąc od ujęć teoretycznych i analitycznych. Godłowski (2000:108) uważał, że „*co do antropologii, to pomimo podejmowanych w tym kierunku w ostatnich latach prób, ilość danych, jakimi dysponuje ona dla zagadnienia etnogenezy i pierwszych siedzib Słowian jest jeszcze bardzo niewystarczająca, a poza tym należy podkreślić z naciskiem, że nawet wykazanie istnienia na jakimś obszarze pewnych elementów kontynuacji biologicznej nie udowodni bynajmniej, że mamy do czynienia z rzeczywistą ciągłością etniczną*”. Parczewski (2000:468) dodał za Godłowskim, że „*demografia, jak i antropologia są tymi dziedzinami studiów nad początkami Słowian, w których wnioskowanie jest obciążone zbyt wielką liczbą hipotetycznych niesprawdzalnych założeń, żeby można było z tego wywieść argumentację w pełni rozstrzygającą*”.

Tych wątpliwości nie miał Godłowski (2000: 51) w stosunku do indukcyjnych syntez archeologicznych twierdząc, że: „*zagadnienia identyfikacji etnicznej ludów, których materialne pozostałości bada archeologia, stanowi niewątpliwie jeden z bardzo istotnych i najbardziej frapujących oraz przemawiających do wyobraźni i sfery emocjonalnej problemów, przed jakimi staje ta dziedzina nauki*”, gdy w innym miejscu dowodził (Godłowski 2000: 52) że: „*nie ulega wątpliwości, że materiał archeologiczny może odbijać m. in. stosunki etniczne, chodzi jedynie o to, by właściwie odczytać i ocenić sposób, w który są one przekazywane*”. I właśnie kwestia czy archeolodzy właściwie odczytują i oceniają to co wynika z badań materiałów archeologicznych oraz czy właściwie konfrontują własne ustalenia z wynikami innych badań jest głównym celem niniejszego szkicu.

Pod pojęciem etnogenezy rozumiemy proces kształtowania się określonej zmienności struktury morfologicznej, demograficznej, społecznej, gospodarczej, ideologicznej, czy innej właściwości grupy ludzkiej (lub tych właściwości jednocześnie i we wzajemnym powiązaniu) ze względu na zjawisko adaptacji systemu społeczno-kulturowego do warunków otoczenia. Zmienność ta kształtuje się w procesie przebiegającym na skutek działania na system zespołu czynników biologicznych i kulturowych (dezintegrujących system lub go integrujących), odpowiednio ze sobą powiązanych i względem siebie zhierarchizowanych.

W tej pracy skupimy się jedynie na analizie zmienności demograficznej. Na próbie odpowiedzi na pytanie: czy było możliwe, „*że nie odgrywający dotąd większej roli i zajmujący raczej niewielki obszar lud zaczyna[ł] nagle robić olśniewającą karierę historyczną i rozprzestrzenia[ł] się w bardzo szybkim tempie na terenach przekraczających wielokrotnie obszar jego pierwotnego zasiedlenia. W przypadku Słowian sytuacja taka wystąpiła jednak ze szczególną jaskrawością*” jak twierdził K. Godłowski, a za nim inni archeolodzy (Godłowski 1979: 7).²

² Jak dotychczas na prośby kierowane ze strony antropologów, aby opisać to zjawisko z kategoriach demograficzno-społecznych i pokazać mechanizm tego procesu oraz główne jego czynniki, otrzymujemy analizy przypadków, przedstawiane w formie deklaratywnej lub opisowej (por. Kokowski 2002: 141). Natomiast wyniki badań paleodemograficznych, czy

ISTOTA SPORU I PRÓBA WYJŚCIA Z IMPASU

We współczesnej archeologii zaznaczają się dwa poglądy na temat etnogenezy Słowian. Pierwszy przyjmuje, że pierwotne siedziby Słowian w okresie wyprzedzającym ich wielką historyczną ekspansję znajdowały się częściowo – lub nawet całkowicie – w północno-wschodniej części Europy środkowej, a w szczególności w dorzeczu Wisły (najważniejsze opracowania to: Kostrzewski 1960, 1961, 1965; Jazdzewski 1939, 1958, 1968; Czekanowski 1948; Hensel 1978, 1985). Drugi kierunek szuka tych siedzib wyłącznie na obszarach położonych dalej na wschód (za Godłowskim 2000: 109). Spory między autochtonistami (uważającymi, że Słowianie zamieszkiwali ziemie między Bugiem i Odrą od zawsze), a alochtonistami (uważającymi, że Słowianie przyszli na te ziemie i tereny na południu Europy dopiero w początkach VI wieku n. e.) toczą się od dawna.³ Wywołują one także bardzo ożywione dyskusje nie tylko w archeologii, ale także między przedstawicielami różnych dziedzin nauk historycznych, biologicznych, społecznych itp. Uważamy, że spór ten tylko pośrednio dotyczy problemu etnogenezy Słowian. Jest to spór także o to jak uprawiać współczesną archeologię, czy może lepiej prahistorię. Jest to spór o to jakie należy przyjmować metodologiczne podstawy analizy źródeł archeologicznych, jak budować ujęcia syntetyczne i analityczne a następnie, jak łączyć bądź weryfikować uzyskiwane informacje z wynikami innych dyscyplin badających społeczeństwa pradziejowe i wczesnohistoryczne (por. Mamzer 1999, 2001; S. Tabaczyński 1985a, 1998). Z tego też powodu antropolodzy fizyczni – oraz jak sądzą także inni przedstawiciele dyscyplin tradycyjnie współpracujących z archeologią – jako odbiorcy wyników badań i ustaleń dokonywanych na gruncie arche-



demografii historycznej są zbywane stwierdzeniami, że *“co do rozważań na temat stosunków demograficznych [...], to opierają się one na zbyt wielkiej ilości niepewnych danych i założeń – zarówno jeśli chodzi o obliczenie gęstości zaludnienia w oparciu o źródła archeologiczne, jak również w odniesieniu do mechanizmów rządzących rozrodnością populacji ludzkich znajdujących się w okresie gwałtownej ekspansji oraz ich zdolności asymilacyjnych. W chwili obecnej mamy tu więc raczej do czynienia z równaniem o wielu niewiadomych niż z argumentami, jakie mogą poważnie zaważyć na szali dyskusji na temat pierwotnych siedzib Słowian.”* (Godłowski 2000: 108-109). Powstaje pytanie: czy archeologia jest właśnie nauką ścisłą, a demografia opisowo-klasyfikacyjną? I drugie pytanie: jeśli źródła archeologiczne są tak niedoskonałe, gdy badają je antropolodzy, to dlaczego można na ich podstawie prowadzić przedstawianą analizę przypadków i zaświadczać one o rzekomo wysokiej dynamice przyrostu liczebnego w niektórych grupach pradziejowych wówczas gdy badają je archeolodzy?

³ Leciejewicz (2002:10) zgłosił ostatnio ważny postulat. Sądzi on mianowicie, że *“wędrówki germańskie w pierwszych wiekach są jednoznacznie poświadczone przez przekazy historiograficzne. Kwestią, która wymaga innego niż czyni to większość naszych badaczy spojrzenia, są natomiast zasady współżycia przybyszów z ludnością rodzimą. Przewartościowanie źródeł archeologicznych pod tym kątem widzenia byłoby, jak sądzą, znacznie bardziej płodnym poznawczo zadaniem, niż przyklejanie poszczególnym zespołom kulturowym etykietek z nazwami plemion germańskich”*.

ologii są zainteresowani tym, w jakim kierunku zmierza współczesna archeologia, jak te zmiany mogą ułatwić wzajemną współpracę.

Uważamy także, że tworzone przez archeologów wizje przebiegu procesu etnogenezy Słowian są tylko jednymi z wielu zgłaszanych propozycji i muszą konkurować z propozycjami sugerowanymi bądź wysuwanymi przez przedstawicieli wielu różnych dyscyplin antropologii ogólnej. Dodatkowo przyjmowane przez archeologów założenia wyjściowe oraz ustalenia końcowe zawarte w prezentowanych ujęciach rekonstrukcji procesu etnogenezy Słowian nie mogą być sprzeczne z ustaleniami innych dziedzin badających społeczeństwa pradziejowe i wczesnohistoryczne, co niestety się zdarza (główne sprzeczności między antropologią fizyczną i archeologia dotyczą między innymi poglądów na stan i dynamikę biologiczną populacji słowiańskich, zróżnicowanie i podobieństwo biologiczne (genetyczne) różnych grup, liczbę migracji i ich nasilenie itp.). Tymczasem w ujęciach podręcznikowych, artykułach naukowych, pracach popularnonaukowych, notach encyklopedycznych, czy katalogach wystaw, podaje się jedną z archeologicznych propozycji rekonstrukcji procesu etnogenezy Słowian jako jedyną, często z zaznaczeniem, że różne ustalenia – oczywiście wybrane przez archeologa z pewnego zbioru poglądów prezentowanych przez badaczy z innych dyscyplin antropologii ogólnej – potwierdzają w pełni ustalenia danej grupy archeologów. I tak na przykład Wróblewski (1999, 2001) w wydawnictwie encyklopedycznym wyjaśnia czytelnikowi procesy etnogenezy Słowian posiłkując się jedynie poglądami allochtonistów. Na polemikę (Mańczak 2000), w której zwraca się uwagę, że istnieją i inne propozycje wyjaśniające odpowiada: *“dziedzina wiedzy, którą się zajmuje [archeologia] – podobnie jak historia, historia sztuki, etnografia (myślę, że tak samo jest w przypadku językoznawstwa), dysponuje na ogół pewnym wycinkiem informacji o dawno minionej rzeczywistości, którą można starać się opisywać jedynie poprzez stawianie odpowiednich hipotez. Hipotezy zaś ex definitione nie dają się ani udowadniać, ani obalać, można je jedynie zastępować innymi – lepszymi”* (Wróblewski 2001: 142). Chyba słusznie Minta-Tworzowska (2001: 117) zadała ostatnio pytanie: *“czy idee, teorie Jana Żaka [jednego z twórców metodologii prahistorii w Polsce] – poza gronem niektórych jego uczniów – zostały zaakceptowane? Zawierają one wiele nowych elementów, cennych myśli i inspiracji [głównie metodologicznych], które powinna docenić polska archeologia, jednak wydaje się, że tak się nie stało. [...] Profesor Żak odchodził od tradycyjnej archeologii, nastawionej zasadniczo na klasyfikowanie ton przybywających materiałów archeologicznych, budowanie schematów typologiczno-chronologicznych i zachwywanie się spektakularnymi odkryciami, ‘ładnymi’ zabytkami – nie bardzo to odchodzenie zrozumieli zwłaszcza badacze okresu wpływów rzymskich, częściowo też wczesnego średniowiecza”*. Ma też rację. Tabaczyński (1985: 169) gdy pisze, że: *“archeologia jest niewątpliwie najbardziej niezdiscyplinowaną dyscypliną empiryczną”*, z czego powinni zdawać sobie sprawę przedstawiciele nauk przyrodniczych, także wówczas, gdy czytają, że *“...hipotezy zaś ex definitione nie dają się ani udowadniać, ani obalać”* (Wróblewski 2001: 142).

Prezentowane przez archeologów rekonstrukcje procesu etnogenezy Słowian opierają się na analizie przedmiotowych wytworów kulturowych, która dostarcza argumentów według jednych na korzyść autochtonicznej, według innych alochtonicznej koncepcji. Na podstawie jednej lub drugiej koncepcji konstruuje się poglądy na temat tego, kto był twórcą tych przedmiotowych wytworów kulturowych (por. Mamzer 1999). Wypowiadając się na tematy ludnościowe zupełnie pomija się badania zróżnicowania cech biologicznych populacji pradziejowych, czym – jak wiemy – zajmuje się antropologia fizyczna. Wielokrotnie w piśmiennictwie przedmiotu wykazano ponad wszelką wątpliwość, że na podstawie zróżnicowania cech morfologicznych czaszki, zębów, czy cech badanych na osobniku żywym, cech „starego DNA” itp., można podejmować próby oceny podobieństwa biologicznego (genetycznego) między populacjami (np. Bach, Bach 1971; Schwidetzky, Rösing 1975; Rösing, Schwidetzky 1977; Piontek 1979; Bach 1986; Kozak-Zychman 1996). Oczywiście prób takich można dokonywać wówczas, gdy dysponujemy odpowiednio licznym i zróżnicowanym zbiorem danych. Zróżnicowanie morfologiczne zostało opisane w odniesieniu do różnych populacji z okresu wpływów rzymskich, wczesnego średniowiecza, czy innych okresów dziejów i w europejskim piśmiennictwie antropologicznym (w tym także w polskim) można odszukać dużą liczbę prac na ten temat. Prace te zostały wykonane przy wykorzystaniu bardzo zróżnicowanych zestawów cech morfologicznych, przy zastosowaniu nowoczesnych metod analizy wielocechowej, na odpowiednio licznych zbiorach szkieletów itp., ale jak dotąd nie zostały zupełnie uwzględnione w prezentowanych ujęciach archeologicznych. Powstaje pytanie dlaczego? Uważam, że nie mogą być one wykorzystane przez niektórych archeologów z powodu statusu metodologicznego stworzonych przez nich prac. Nie nadają się do wspierania hipotez stawianych w ramach akceptowanego w archeologii schematu typologiczno-chronologicznego, gdyż stosowane schematy badawcze w archeologii nie pozwalają na odśzukanie relacji między kulturą archeologiczną, a systemem społeczno-kulturowym, którego najistotniejszą składową jest populacja ludzka w wymiarze biologicznym. Ten problem wyjaśnia doskonale Tabaczyński (1985a: 172) pisząc: *„kultura archeologiczna jest to zespół wytworów, natomiast kultura w ogólnie to jest pozagenetyczne i informacyjne wyposażenie danej populacji. Jaki jednak związek zachodzi między jednym a drugim? Przecież jak ‘upada’ kultura, a populacja sobie nadal doskonale prosperuje, to upadek tej kultury oznacza automatycznie – z definicji – wytworzenie się innej. Poszczególne typy wytworów mogą zanikać całkowicie, ale kultura jako wyposażenie – nie’*. [...] *Kultura archeologiczna rozumiana jako pewien zespół typów wytworów, jest nieciągła, natomiast dana grupa ludzka w sposób absolutnie ciągły generuje materialne korelaty swojego istnienia i działania’*. Również Jażdżewski (1980: 199) uważał, że *„cykle rozwojowe kultur lub zespołów kultur archeologicznych w najrzadszych przypadkach tworzą nieprzerwane linie rozwojowe. Najczęściej nie wiemy dobrze, jak one powstają [...]. najczęściej obserwujemy skromne początki, kulminacyjny rozwój i słabo czytelny zanik danego cyklu kulturowego. Między nim a następnym cyklem może być nieraz ambarasująca przerwa’*.

Powyższe zagadnienia sygnalizowane przez znakomitych polskich archeologów (Jażdżewski 1980; Tabaczyński 1985a, 1985b, Żak 1985) były dla nas inspiracją do napisania pracy, w której zaprezentowano próbę wykorzystania zależności adaptacyjnej jako płaszczyzny do skonstruowania teoretycznych modeli procesu etnogenezy (ewolucji systemów społeczno-kulturowych). W tej pracy przyjęliśmy za punkt wyjścia twierdzenie, że w danych warunkach otoczenia (biotycznego i abiotycznego) utrzymują się i rozwijają systemy biokulturowe o określonych natężeniach cech (biologicznych, społecznych, kulturowych) i określonych między nimi relacjach. Trwanie tych systemów na danym poziomie adaptacji jest możliwe dzięki przyjętej strategii adaptacji, tj. generowanej społecznie i kulturowo koncepcji kształtowania związków człowiek-otoczenie; koncepcji gwarantującej zabezpieczenie potrzeb biologicznych oraz społecznych i kulturowych (Piontek 1993). Staraliśmy się także wykonać, wykorzystując dane paleodemograficzne, prognozy ludnościowe oraz prognozy demograficzne w celu odniesienia ustaleń dokonanych na gruncie archeologii, a opisujących procesy rozsiedlenia Słowian i ich ruchy migracyjne, do danych o zróżnicowaniu stanu i dynamiki biologicznej populacji wczesnosłowiańskich oraz demograficznych modeli przyrostu liczebnego tych populacji (Piontek 1992; Piontek, Kaczmarek 1987, 1988). Zgodnie z ujęciami demograficznymi, pod pojęciem prognozy ludnościowej rozumielśmy obliczenie prawdopodobnego przyrostu ludności danego kraju lub całego świata (w naszym przypadku obszaru Słowiańszczyzny) w przyszłości (lub przeszłości) na podstawie dotychczasowego rozwoju populacji, jej struktury wiekowej, analizy warunków życia itp. Szacunki wykonywaliśmy poszukując wielkości populacji początkowej Słowian, wychodząc z ustaleń Łowmiańskiego (1973) i Kurnatowskiego (1977) co do wielkości ogólnej populacji Słowian w końcu X wieku. Prowadziliśmy także prace nad zbudowaniem prognozy demograficznej dla obszaru Słowiańszczyzny, czyli podejmowaliśmy próby przewidzenia kształtu, kierunku i specyfiki przeszłych sytuacji, zdarzeń i procesów populacyjnych, oparte na jasno sprecyzowanych przesłankach, zwykle nawiązujących do tzw. doktryn demograficznych, w ramach których formułuje się różnorodne teorie rozwoju ludnościowego i społecznego.

ARGUMENTY PALEODEMOGRAFICZNE:

GĘSTOŚĆ ZALUDNIENIA, LICZEBNOŚĆ POPULACJI SŁOWIAN

Kurnatowski (1977) zaproponował, aby przy rozważaniu problemu pierwotnych siedzib Słowian i procesu ich rozsiedlenia odwołać się do analizy paleodemograficznej. Przyjmując dwa wyjściowe szacunki liczby ludności Słowiańszczyzny około 1000 r. i zakładając prawdopodobne wartości przeciętnego rocznego przyrostu naturalnego w drugiej połowie I tysiąclecia, wyliczył Kurnatowski hipotetyczny szacunek przemian zaludnienia Słowiańszczyzny. W badaniach tych Kurnatowski oparł się zarówno na danych archeologicznych (dynamika zmian zasiedlenia mierzona zmianami liczby punktów osadniczych – Kurnatowski 1971), jak i ustaleniach do-

konanych przez historyków (szacunki Łowniaskiego) oraz demografów historycznych (Gieysztorowa 1957; Vielrose 1957; Borowski 1975). W tabeli 1 przedstawiliśmy niektóre dane dotyczące gęstości zaludnienia na terenie Wielkopolski i Kujaw w okresie średniowiecza, które ilustrują natężenie tej cech oraz dynamikę zmian, a w tabeli 2 szacunki przyrostu ludności Europy w latach 1000 – 1800.

Tabela 1.
Zmiany gęstości zaludnienia na terenie Wielkopolski i Kujaw
w okresie średniowiecza

Terytorium, okres	Liczba ludności	Obszar w km ²	Mieszkańców na 1 km ²	Autor danych
Wielkopolska Zachodnia, VI wiek	12000	12000	1,0	S. Kurnatowski, 1971
VIII wiek, 2 połowa	25200	12000	2,1	
X wiek, 1 połowa	36000	12000	3,0	
X wiek, koniec	48000	12000	4,0	
XI wiek, 2 połowa	54000	12000	4,5	
1250	91200	12000	7,6	
1300	105600	12000	8,8	
1340	120000	12000	10,0	
Diecezja gnieźnieńska, XIV wiek, 2 połowa	275697	40700	6,8	T. Ladenberger, 1930
Diecezja wrocławska, XIV wiek, 2 połowa	191268	18305	10,4	
Diecezja chełmińska, XIV wiek, 2 połowa	87318	3405	25,6	
Parafia Słaboszewo, XVI wiek, 2 połowa	288	38,9	7,4	
Parafia Szczepanowo, XVI wiek, 2 połowa	432	46,5	9,3	
Dekanat Żnin, XVI wiek, 2 połowa	16560	1248	13,3	

Źródło: S. Kurnatowski (1971) – wyliczenia na podstawie danych archeologicznych; T. Ladenberger (1930) – wyliczenia na podstawie źródeł historycznych.

Kurnatowski (1977:27) po analizie danych archeologicznych i historycznych doszedł do wniosku, że „jeśli chodzi o okres wpływów rzymskich [to] najprawdopodobniej przeciętny przyrost roczny całej ludności nie przekraczał wysokości 1%, a nawet w momentach zwiększonej dynamiki zaznaczającej się w pewnych okresach na niektórych obszarach wynosił nie więcej jak 1,5%. Jeżeli natomiast chodzi o tempo przyrostu zaludnienia w drugiej połowie tysiąclecia, to sądziłbym, że w skali całej Słowiańszczyzny nie mogło być niższe od 2% i nie wyższe od 3%. Warto zauważyć, że szacunek ten zgadza się z dotychczasowymi wynikami badań nad dynamiką rozwoju zaludnienia w starszych i średnich wiekach naszych dziejów” (por. także Gieysztorowa 1957).

Tabela 2.
Przyrost ludności Europy w latach 1000 – 1800
(Przyrost roczny w procentach)

Lata	Cała Europa	Przyrost największy	Przyrost najmniejszy
1001-1100	0,10	0,20	0,12
1100-1200	0,10	0,23	0,13
1200-1250	0,14	0,28	0,17
1250-1300	0,15	0,26	0,17
1300-1350	0,26	0,17	0,45
1350-1400	0,19	0,45	0,17
1400-1450	0,12	0,40	0,00
1450-1500	0,17	0,38	0,00
1500-1550	0,21	0,55	0,45
1550-1600	0,10	0,40	0,27
1600-1650	0,00	0,45	0,70
1650-1700	0,26	0,89	0,10
1700-1750	0,31	1,00	0,00
1750-1800	0,59	1,79	0,10

Źródło: E. Vielrose (1957)

Wykonane i prezentowane w literaturze szacunki dla różnych krajów słowiańskich są oczywiście w różnym stopniu pewne i dokładne. Ich krytyczne podsumowanie przedstawił Łowmiański (1973), przyjmując, że około 1000 roku Słowianie wschodni liczyli 4 miliony osób, zachodni 1,9 miliona osób, a Słowianie południowi 1,4 miliona osób. Łącznie cała ludność Słowiańszczyzny około 1000 roku liczyła by według tego szacunku 7,3 miliona osób. Kurnatowski (1977) uznał ten szacunek za ostrożny i raczej zaniżony niż nadmiernie zawyżony, jednak celowo przyjął drugi punkt wyjścia, który reprezentowałby najniższy możliwy wariant zaludnienia Słowiańszczyzny i obniżył liczbę Słowian zachodnich o 100 tys. osób, wschodnich o 500 tys. osób, a Słowian południowych o 200 tys. osób (Tabela 3).

Tabela 3.
Szacunek gęstości zaludnienia i liczby ludności
trzech grup Słowian (wschodnich, zachodnich i południowych) około 1000 roku

Grupy Słowian	Obszar w km ²	Szacunek wg S. Kurnatowskiego (1977)		Szacunek wg H. Łowmiańskiego (1973)	
		Gęstość zaludnienia osób/ km ²	Liczba ludności w tys.	Gęstość zaludnienia osób/ km ²	Liczba ludności w tys.
Słowianie wschodni	600 000	5,8	3 500	6,6	4 000
Słowianie zachodni	480 000	3,75	1 800	3,9	1 900
Słowianie południowi	400 000	3	1 200	3,5	1 400
Razem	1 480 000	4,4	6 500	4,9	7 300

Źródło: H. Łowmiański (1973); S. Kurnatowski (1977). Średnią gęstość zaludnienia obliczono na podstawie danych źródłowych.

Mając dane wyjściowe co do liczby ludności Słowiańszczyzny około 1000 roku i dysponując rozeznaniem, co do wielkości przyrostu naturalnego w 2 połowie I tysiąclecia, Kurnatowski (1977:29) wyliczył hipotetyczne zaludnienie Słowiańszczyzny w latach wcześniejszych, to jest przy końcu VII i V wieku n. e. (Tabela 4). Wyliczenia przedstawił dla dwóch wariantów przyrostu naturalnego: 2‰ na rok i 3 ‰ na rok. Dane te pokazują, że liczba ludności Słowiańszczyzny mogła się wahać przy końcu VII wieku n. e. w granicach 2650 tys. do 4100 tys., a dla końca V wieku n. e. w przedziale od 1450 tys. do 2680 tys. Kurnatowski (1977) wyznaczył więc dolne i górne liczebności populacji, która wzrastając przez pół tysiąclecia z przeciętną roczną stopą przyrostu 2 do 3 ‰ dałaby w rezultacie liczbę ludności zbliżoną do szacunków Łowniańskiego (1973) – stopa 3‰ na rok lub Kurnatowskiego (1977) – stopa 2‰ na rok.

Tabela 4.

Hipotetyczny szacunek przemian zaludnienia Słowiańszczyzny według założeń S. Kurnatowskiego (1977) – około 1000 roku zaludnienie Słowiańszczyzny sięgało 6 500 tys. osób (szacunek niższy) do 7 300 tys. osób (szacunek wyższy)

Rok	Przyrost naturalny w promilach na rok			
	3‰		2‰	
	szacunek wyższy	szacunek niższy	szacunek wyższy	szacunek niższy
1000	7 300 000	6 500 000	7 300 000	6 500 000
700	2 970 000	2 650 000	4 100 000	3 650 000
500	1 630 000	4 450 000	2 680 000	2 390 000

Źródło: S. Kurnatowski (1977)

Tabela 5.

Hipotetyczny szacunek przemian zaludnienia Słowiańszczyzny według założeń K. Godłowskiego (1979) – obszar praojczyzny Słowian 300 tys. km², liczba ludności 300 tys. osób w VI wieku n. e.

Rok	Przyrost naturalny w promilach na rok		
	3‰	4‰	5‰
	500	300 000	300 000
700	546 000	667 000	1 096 000
1000	1 341 000	2 208 000	7 285 000

Źródło: K. Godłowski (1979).

W ten sam sposób jak zrobił to Kurnatowski (1977) wykonaliśmy wyliczenia dla danych wynikających z hipotezy Godłowskiego (1979). Hipoteza ta zakłada wielkość obszaru macierzystego Słowiańszczyzny na około 300000 km². Nie dysponujemy danymi o liczebności i gęstości populacji zamieszkującej ten obszar. W takiej sytuacji najwygodniej przyjąć dolną i górną granicę gęstości populacji i wykonać obliczenia dla dwóch wariantów skrajnych. Oczekiwać należy, że wartości rzeczywiste mieścić się będą w zakresie wyznaczonym przez

minimalny i maksymalny poziom gęstości populacji. Przyjęliśmy dwa poziomy: 1 osoba/km² i 4 osoby na km². Czy są to szacunki dobrze wyważone jako wartości skrajne? Gęstość sięgająca 4 osoby na km² odpowiada poziomowi gęstości populacji około 1000 r. na różnych obszarach Słowiańszczyzny i dlatego może być uznana za szacunek bardzo zawyżony. Dla przyjętych szacunków gęstości populacji, wg hipotezy Godłowskiego, ludność na terenach macierzystych Słowian sięgałaby od 300 000 do 1 200 000 osób. W tabeli 5 przedstawiliśmy obliczenia liczby ludności ok. 1000 r., wykonane przy założeniu trzech wariantów przyrostu naturalnego. Z obliczeń tych wynika, że Słowianie, aby zasiedlić obszar, który zamieszkiwali w 1000 r., musieliby cechować się bardzo wysoką dynamiką przyrostu populacji i dużą liczebnością populacji wyjściowej (dużą gęstością populacji). Niestety żadne dane określające stan biologiczny i dynamikę biologiczną grup słowiańskich nie przemawiają na korzyść tej hipotezy.

Tabela 6.

Hipotetyczny szacunek przemian zaludnienia Słowiańszczyzny wschodniej według założeń S. Kurnatowskiego (1977) – około 1000 roku zaludnienie sięgało 3 500 000 osób

Rok	Przyrost naturalny w promilach na rok			
	1‰	2‰	3‰	4‰
1000	3 500 000	3 500 000	3 500 000	3 500 000
700	3 012 000	2 592 000	1 919 000	1 421 000
500	2 725 000	2 122 000	1 286 000	779 000

Źródło: Obliczenia własne.

Tabela 7.

Hipotetyczny szacunek przemian zaludnienia Słowiańszczyzny zachodniej według założeń S. Kurnatowskiego (1977) – około 1000 roku zaludnienie sięgało 1 800 000 osób

Rok	Przyrost naturalny w promilach na rok			
	1‰	2‰	3‰	4‰
1000	1 800 000	1 800 000	1 800 000	1 800 000
700	1 333 000	987 000	730 000	540 000
500	1 091 000	661 000	400 000	242 000

Źródło: Obliczenia własne.

Tabela 8.

Hipotetyczny szacunek przemian zaludnienia Słowiańszczyzny południowej według założeń S. Kurnatowskiego (1977) – około 1000 roku zaludnienie sięgało 1 200 000 osób

Rok	Przyrost naturalny w promilach na rok			
	1‰	2‰	3‰	4‰
1000	1 200 000	1 200 000	1 200 000	1 200 000
700	888 000	658 000	482 000	360 000
500	727 000	441 000	267 000	161 000

Źródło: Obliczenia własne.

Przyjmując dane Kurnatowskiego (1977) odnośnie do szacunków zaludnienia Słowiańszczyzny wschodniej, zachodniej i południowej około 1000 roku, obliczyliśmy zaludnienie tych obszarów około 500 roku, przyjmując różne wartości przyrostu naturalnego (od 1 ‰ do 4 ‰) – tabele 6-8. Z obliczeń tych wynika, że wartości wyjściowe wielkości populacji Słowian przyjmowane w hipotezie Godłowskiego (1979, 2000) są zdecydowanie za niskie, natomiast wielkość populacji Słowian migrującej na południe nie musiała być wcale zbyt wysoka. Aby w około 1000 roku populacja Słowian południowych osiągnęła liczebność w granicach 1 200 000 osobników, przy przyroście naturalnym w granicach 2-3‰ na rok, wielkość populacji wyjściowej powinna wynosić 440 do 260 tys. osobników.

Nasze obliczenia przeprowadziliśmy nie tylko dla różnych wariantów przyrostu naturalnego, ale także przy założeniu zmieniającego się poziomu migracji. Założyliśmy trzy hipotetyczne warianty przebiegu procesu zasiedlania ziem zajmowanych około 1000 roku przez Słowian południowych (Tabela 9). W wariacie I założyliśmy, że w pierwszym etapie zasiedlania (pomiędzy rokiem 500 a 600) przyrost naturalny wynosił 2 ‰ na rok, a poziom migracji 5 ‰ na rok, w drugim odpowiednio 3 i 2, a w trzecim 4 i 0. Wariant ten zakłada, że populacja migrująca początkowo cechowała się niskim przyrostem naturalnym, ale wysoką ratą migracji, po czym poziom przyrostu naturalnego wzrastał a migracji malał.

Tabela 9.

Rekonstrukcja dynamiki biologicznej Słowian południowych od momentu zasiedlenia do około 1000 roku, przy różnych poziomach przyrostu naturalnego i migracji.

<i>Wariant I – przyrost naturalny wzrasta, migracja maleje</i>			
Etapy	I	II	III
Lata	500-600	600-700	700-1000
Przyrost naturalny	2	3	4
Migracja	5	2	0
Wielkość populacji	238 000	344 000	1 139 000
<i>Wariant II – przyrost naturalny ustabilizowany, migracja maleje</i>			
Etapy	I	II	III
Lata	500-600	600-700	700-1000
Przyrost naturalny	2	2	3
Migracja	5	2	0
Wielkość populacji	421 000	536 000	1 316 000
<i>Wariant III – przyrost naturalny ustabilizowany, migracja nieuwzględniona</i>			
Etapy	I	II	III
Lata	500-600	600-700	700-1000
Przyrost naturalny	2	2	2
Migracja	0	0	0
Wielkość populacji	427 000	521 000	1 279 000

Uwaga: Do rekonstrukcji użyto wielkości populacji w 1000 roku. Wartości przyrostu naturalnego i migracji wyrażono są w promilach na rok.

Drugi wariant zakłada, że poziom przyrostu naturalnego był niski i cechował się słabą dynamiką wzrastania (tylko z 2 do 3‰ pod koniec okresu zasiedlania), natomiast poziom migracji w początkowej fazie był bardzo wysoki (do 5‰) z tendencją do silnego spadku. Wariant trzeci zakłada stały niski poziom przyrostu naturalnego (na poziomie 2‰) i nie uwzględnia stopy migracji. Otrzymane w tych wyliczeniach dane dla populacji wyjściowej Słowian południowych (około 500 roku) nie odbiegają od uprzednio podanych (238 tys. do 427 tys. osobników).

Tabela 10.

Hipotetyczny szacunek wielkości populacji Słowian południowych kolonizujących nowe tereny, przy różnych poziomach przyrostu naturalnego i migracji: analiza czterech wariantów

Warianty		Migracja			
		Słaba (1‰)		Silna (4‰)	
Przyrost naturalny	Niski (1‰)	Rok 500	700 000	Rok 500	550 000
		Rok 1000	1 218 000	Rok 1000	1 182 000
	Wysoki (4‰)	Rok 500	145 000	Rok 500	80 000
		Rok 1000	1 226 000	Rok 1000	1 227 000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 10 prezentuje obliczenia wykonane dla wariantów skrajnych, to znaczy dla wysokich i niskich stóp rocznego przyrostu populacji (1‰ do 4‰ na rok) i poziomów migracji (1‰ do 4‰ na rok). Przy bardzo niskich stopach przyrostu naturalnego i migracji populacja początkowa powinna liczyć około 700 tys. osobników, przy bardzo wysokich około 80 tys. Wartości rzeczywiste mieszczą się w podanym zakresie zmienności liczebności populacji wyjściowej i prawdopodobnie zamykają się w podanym uprzednio przedziale. Jako najbardziej prawdopodobne można by przyjąć następujące dane dotyczące liczebności populacji Słowian na trzech zajmowanych przez nich terytoriach około 500 roku: Słowianie wschodni – 2 000 tys. do 1 000 tys. osobników; zachodni – 660 do 400 tys. osobników, południowi (grupa migrująca) – 440 do 260 tys. osobników.

ARGUMENTY PALEODEMOGRAFICZNE: STAN I DYNAMIKA POPULACJI

Z piśmiennictwa zebraliśmy dane o przeciętnym trwaniu życia osobnika dorosłego w 33 populacjach Słowian wschodnich, zachodnich i południowych, obliczone przez różnych autorów (Tabela 11). Większość populacji datowana jest na okres IX-XI wiek. Dane odnoszą się ogółem do ponad 7800 osobników i obliczane były dla poszczególnych cmentarzysk o zróżnicowanej liczbie zmarłych. Do badań wybrano cmentarzyska głównie o dużej liczebności szkieletów, ale także i te o małej liczbie, chcąc pokazać, że wartości średniego wieku w chwili śmierci osobników dorosłych wykazują dla tych cmentarzysk wysokie podobieństwo, niezależnie od liczebności zbioru.

Tabela 11.

Przeciętny wiek w chwili śmierci osobnika dorosłego w niektórych populacjach wczesnośredniowiecznych Słowian wschodnich, zachodnich i południowych

Cmentarzysko	Datowanie	N	Średni wiek w chwili śmierci osobnika dorosłego	Autor danych
Słowianie wschodni:				
Dregowicze	wczesne	47	38,7	Aleksieeva (1973)
Wjatycze	średniowiecze	277	37,6	
Krzywicze		466	38,2	
Radymicze		39	40,4	
Polanie		249	40,0	
Siewierzanie		54	36,7	
Ukraina (Nikolajevka, Saltovskij mogiłnik, Kairy)	VIII-XIII wiek	91	44,9	Obliczenia własne
Słowianie zachodni:				
Polska				Piontek (1992)
Ostrów Lednicki	X-XII wiek	657	38,5	
Brzoza	X-XII wiek	55	32,5	
Cedynia		836	40,0	
Tomice		50	30,8	
Wolin	X- XI wiek	140	36,8	
Bazar Nowy	X-XI wiek	93	38,5	
Brześć Kujawski	X-XI wiek	135	41,1	
Gruczno	X-XIII wiek	1781	37,6	
Czarna Wielka	X-XI wiek	106	36,4	
Niency				Bach, Bach (1970) Schott (1964) za Ullrich (1972) za Ullrich (1972)
Espenfeld	X-XI wiek	425	35,5	
Reckahn	XII-XIV wiek	270	34,4	
Sanzkov	XII-XIII wiek	139	34,0	
Gustävel	XII wiek	22	32,7	
Słowianie południowi:				
Słowianie alpejscy:				Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999) Leben-Seljak, Štefančič, (1999)
Bled – Pristava II	VII-X wiek	38	47,0	
Bled – Grad	IX-X wiek	155	45,8	
Bled – Otok	X-XI wiek	65	45,4	
Zasip	VIII/IX-X wiek	50	44,6	
Bodešče	VIII/IX-X wiek	48	46,7	
Kranj	VIII-XII wiek	514	44,2	
Serbia:				
Čipulić-Bugojno	IX-X wiek	251	47,6	
Žiča	średniowiecze	122	44,2	
Čačak	średniowiecze	108	43,9	
Celarevo	średniowiecze	248	45,0	
Macedonia:				Štefančič (1980) Leben-Seljak, Štefančič, (1999)
Ohrid – Sv. Erazmo	IX-XI wiek	91	42,0	
Chorwacja:				
Nin- Ždrijac	VIII-IX wiek	251	46,4	

Z danych zawartych w tabeli 11 wynika, że najniższe wartości średniego wieku w chwili śmierci osobników dorosłych występowały w populacjach Słowian wschodnich (36 – 40 lat) i Słowian zachodnich (32 – 41 lat), a najwyższe dla Słowian południowych (42 – 47,5 lat).

Zaznaczyć należy, że obszary określony jako zamieszkałe przez populacje o niskiej dynamice ludnościowej obejmują tereny wskazywane przez różnych badaczy jako terytorium macierzyste populacji słowiańskich. Obszary wskazane jako zamieszkałe przez populacje o wysokiej dynamice ludnościowej obejmują natomiast tereny objęte ekspansją słowiańską. Istotne jest również i to, że populacje zamieszkujące dorzecze Prypeci, Dniepru i Prutu cechowały się niską dynamiką biologiczną, a w związku z tym ich ekspansja ludnościowa musiała być ograniczona, a możliwości przyrostu liczebnego grupy niezbyt duże. W świetle przedstawionych wyników wątpliwa zatem wydaje się teza Godłowskiego (1979, 2000), umiejscawiająca na wymienionych obszarach terytorium macierzyste Słowian przed ich rozsiedleniem i zakładająca ich silną ekspansję ludnościową na obszary Słowiańszczyzny zachodniej i południowej. Godłowski (2000:123) uważał bowiem, że „*kryształizacja kultury słowiańskiej i uformowanie się jej w takiej postaci, w jakiej jest nam ona znana z materiałów archeologicznych wczesnego średniowiecza [...] dokonała się w V w. na rozległym terytorium rozciągającym się od podnóża Karpat aż po Prypeć i na lewobrzeża środkowego Dniepru, i obejmującym w przybliżeniu obszar ok. 300.000 km². Równocześnie był to obszar wyjściowy przyszłej wielkiej ekspansji tej kultury i tego ludu, jaka dokonała się w najbliższych stuleciach*”.

Potwierdzenia tej tezy nie znajdujemy więc także w badaniach paleodemograficznych, zmierzających do określenia stanu i dynamiki biologicznej populacji Słowian, na podstawie badań materiałów szkieletowych.

Trudno podważyć wartość poznawczą tych danych z tego względu, że wnioski zostały sformułowane na podstawie analizy porównawczej stanu biologicznego populacji szkieletowych, dla których określenia średniego wieku w chwili śmierci osobników dorosłych wykonano tymi samymi metodami badawczymi. Trudno zatem założyć, że geograficzne zróżnicowanie tej miary paleodemograficznej jest warunkowane błędami w ocenie wieku w chwili śmierci badanych osobników, lub że liczebność materiału jest nie wystarczająca i może wpływać na efekty porównań lub że różnice wynikają z powodu założenia o zastoju populacji i braku migracji.

ZAKOŃCZENIE

Chcąc wykazać trafność hipotezy Godłowskiego o pochodzeniu i rozprzestrzenieniu się Słowian, należałoby przedstawić argumenty, które tłumaczyłyby przyczyny zmian w systemie reprodukcyjnym grup Słowian; zmian umożliwiających nagły wzrost dynamiki biologicznej i możliwość ekspansji terytorialnej. Niestety, argumentów takich nie znajdujemy w

omawianej rekonstrukcji procesu migracji i rozsiadlenia Słowian. Mówi się w niej tylko o pewnej prawidłowości, „*że nie odgrywający dotąd większej roli i zajmujący raczej niewielki obszar lud zaczyna nagle robić olśniewającą karierę historyczną i rozprzestrzenia się w bardzo szybkim tempie na terenach przekraczających wielokrotnie obszar jego pierwotnego zasiedlenia. W przypadku Słowian sytuacja taka wystąpiła jednak ze szczególną jaskrawością*” (Godłowski 2000:109). Jeśli na wstępie zakłada się istnienie takiej prawidłowości, jako ogólne założenie teoretyczne stawianych hipotez, to oczywistym jest, że wszystkie inne ujęcia, nie przyjmujące takiego założenia, są ujęciami konkurencyjnymi. Dyskusja nad tym jak przebiegał badany proces musi koncentrować się zatem na krytyce założeń wyjściowych, a nie krytyce przyjmowanych zmiennych, których określanie dokonywane jest właśnie przy wykorzystaniu ogólnych założeń teoretycznych badań. Spór o przebieg procesu migracji Słowian jest więc sporem o ogólny model teoretyczny tego procesu i odwoływanie się w nim do różnych jednostkowych faktów, czy do różnych ustaleń szczegółowych, nie może gwarantować jego rozstrzygnięcia. Przynieść je może dopiero odpowiedź na pytanie: czy wspomniana prawidłowość, na którą powołuje się Godłowski i za nim inni zwolennicy teorii alochtonicznej, rzeczywiście występowała, a jeśli tak, to jakie były jej uwarunkowania i czynniki sprawcze?

Również niektórzy archeolodzy bardzo sceptycznie wypowiadają się o trafności hipotezy Godłowskiego i jej argumentacji demograficznej. Na przykład Leciejewicz (2002: 17) uważa, że „*...słowiańscy mieszkańcy ziem polskich we wczesnym średniowieczu nawiązywali zbyt wiernie do dorobku swych poprzedników w tej części antycznego barbaricum, by nie mówić o rodzimych korzeniach ich kultury. Na etnograficznej mapie ówczesnej Europy reprezentowali oni, podobnie jak ich wschodni pobratymcy, kulturę agrarną, różniącą się w istotny sposób od kultury skandynawskich wikingów, Białych w stresie leśnej i nomadów na stepach nadczarnomorskich. Był to znaczny liczebnie, najbardziej rolniczy lud, położonej poza dawnym limesem Europy i nie wydaje się możliwe, by mógł ukształtować się na stosunkowo niewielkim obszarze, wśród puszczy i bagien górnej Naddnieprza*”.

Niestety nikt nigdy nie przedstawił żadnych przekonujących danych, świadczących o biologicznych możliwościach „gwałtownej ekspansji” populacji słowiańskich oraz modelu, który by opisywał „*mechanizm rządzący rozrodzością*” tych populacji. Jest to zrozumiałe z dwóch co najmniej powodów. Po pierwsze, zagadnienia te stanowią klasyczny problem biologii i ekologii człowieka (w tym oczywiście demografii), a więc nie mieszczą się w problematyce rozważanej przez archeologię. Archeolog może jedynie bazować na ustaleniach tych dyscyplin, wykorzystując cudze wyniki badań do własnych uogólnień. Jeśli to czyni, to otrzymuje wówczas interesujące wyniki, takie jak te, które przedstawił np. Kurnatowski (1977). Jeśli zaś tego nie czyni, to naraża się na to, że jego hipotezy odnośnie do etnogenezy Słowian stają się niespójne,

a pewna ich argumentacja sprzeczna z ustaleniami innych dyscyplin.⁴ Po drugie, na podstawie formalno-typologicznej analizy źródeł archeologicznych (a taki charakter ma zdecydowana większość opracowań archeologicznych) nie można zbudować ani modelu procesu rozwoju grupy ludzkiej, ani rozważyć modelu rozrodczości populacji itp., nawet przy założeniu, że organizatorami tych procesów są czynniki pozabiologiczne (kulturowe).⁵

Teza o gwałtownej ekspansji ludnościowej populacji słowiańskich jest wysoce spekulatywna i nie może wynikać z analiz źródłoznawczych (jak to deklarują jej zwolennicy), gdyż aby ją można było zaakceptować, także poza archeologią, musimy wiedzieć, jak z poziomu analizy archeometrycznej (opisowej) przechodzi się w archeologii do poziomu analizy strukturalnej i procesualnej (wyjaśniającej). Wymaga to albo zbudowania teoretycznego modelu badanego zjawiska (procesu), albo odwołania się do istniejących już ustaleń, w tym przypadku ustaleń dokonanych także na gruncie ekologii człowieka, czy demografii. Tymczasem oferuje się nam niezobowiązujące opisy oparte na analizach przedmiotowych wytworów kulturowych, a w sporach o pierwotne siedziby Słowian i ich rozprzestrzenienie (np. Mamzer 1999, 2001; Mańczak 1997, 2000; Nowakowski 2002; Parczewski 1998; Wróblewski 2002) archeologia zajęta jest przede wszystkim własnymi problemami metodycznymi, emocjami, ambicjami, urazami. W badaniach interdyscyplinarnych wyniki badań

⁴ Niestety pewna grupa archeologów nie dokładnie rozumie wyniki badań dyscyplin przyrodniczych i dokonuje ich dowolnych interpretacji. Dobrym przykładem mogą być interpretacje wyników badań antropologicznych prezentowane przez Kokowskiego (1999, 2000), gdy np. pisze o wyglądzie przyżyciowym ludności Kotłiny Hrubieszowskiej. *“Tak między innymi idealistyczny model gockich zastępów tworzonych przez rosłych blondynów o niebieskich oczach legł w gruzach realiów skrupulatnych analiz osteologicznych. Okazało się mianowicie, że populację masłomęcką tworzyli w dużym procencie osobnicy o cechach wybitnie laponoidalnych, co klarownie wykazała wykonana [...] rekonstrukcja wyglądu zmarłej z grobu nr 158 w Gródku nad Bugiem. Wydatne usta, wysunięte do przodu zęby, stosunkowo szeroki nos i wystające kości policzkowe...”*. Dodajmy, że ten barwny opis dotyczy rekonstrukcji wykonanej na czaszce częściowo uszkodzonej i zdeformowanej pośmiertnie (Kozak-Zychman 2000). Nie wiem dlaczego nie poinformowano archeologa, że usta są rekonstruowane bez wyraźnych wskazówek morfologicznych, typologia rasowa w antropologii fizycznej wygasła w latach 60. ubiegłego stulecia, a strukturę morfologiczną populacji można poznać tylko na podstawie pewnego zbioru czaszek, itp. Aby poznać budowę morfologiczną osobnika (populacji) antropolog nie musi oklejać plasteliną czaszkę i rekonstruować jego przyżyciowy wygląd. Czyni się to dla potrzeb muzealnych lub w kryminalistyce. Również inne interpretacje tego Autora (odnośnie do struktury płci, stanu zachowania szkieletów, zmian paleopatologiczne itp.) daleko odbiegają od oczekiwanej rzetelności badawczej (por. Kozak-Zychman 2000).

⁵ Na przykład Leciejewicz (2002:17) nawołuje, aby *“...odejść [w archeologii] od paradygmatu szukania genetycznych powiązań etnicznych na podstawie stale odnawianych formalno-typologicznych klasyfikacji zabytków i spojrzeć na źródła archeologiczne, a raczej na ich twórców, z perspektywy społeczno-kulturowej”*.

archeologicznych powinny być wprowadzane do ujęć syntetycznych i analitycznych. W jaki sposób to czynić ukazują nam publikacje różnych zespołów badawczych.⁶

LITERATURA

- Alekseev V. P., 1969. Proischozhenije narodov vostočnoj Europy, Moskva.
 Alekseeva T. I., 1973. Etnogez vostočných slavian. Izd. MGU, Moskva.
 Alekseeva T. I. (red.), 1999. Vostočnyje slavianiye. Antropologija i etnočeskaja istorija. Moskva.
 Bach A., 1986. Germanen-Slawen-Deutsche. Anthropologische Bearbeitung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Rohnstedt, Kreis Sondershausen. Weimar Monographie zur Ur- und Frühgeschichte, 19. Weimar.
 Bach H., Bach A., 1971. Anthropologische Untersuchungen, [w:] Bach H., S. Dušek, Slaven in Thüringen, Weimar.
 Barbujani G., Whitehead G. N., Bertorelle G., Nasidze I. S., 1994. Testing hypothesis on processes of genetic and linguistic changes in the Caucasus. *Human Biology*, 66: 843-864.
 Barbujani G., Bertorelle G., 2001. Genetics and the population history of Europe. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 98: 22-25.
 Bertranpetit J., Cavalli-Sforza L. L., 1991. A genetic reconstruction of the history of the population of the Iberian Peninsula. *Annals of Human Genetics*, 55: 51-67.
 Borowski S., 1975. Population growth in the polish territories. [W:] *The populations of Poland. World Population Year, C. I. C. R. E. D series*, 7-41. Polish Academy of Sciences, Committee for Demographic Studies, Warszawa.
 Charelli B., 1995. Race: A Fallacious Concept. *International Journal of Anthropology*, 10: 97-105.
 Chikhi L., Destro-Bisol G., Bertorelle G., Pascali V., Barbujani G., 1998. Clines of nuclear DNA markers suggest a largely Neolithic ancestry of the European gene pool. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 95: 9053-9058.
 Czekanowski J., 1947. Polska synteza slawistyczna w perspektywie ilościowej. Kraków.
 Czekanowski J. 1948. Polska – Słowiańszczyzna. *Perspektywy antropologiczne*, Warszawa.
 Czekanowski J., 1957. Wstęp do historii Słowian. Poznań.
 Czekanowski J., 1967. Człowiek w czasie i przestrzeni. Warszawa.
 Djurić Sejić M., Živanović S., Letić V., 1992. A contribution to the medieval Serbian paleodemography. *Rivista di Antropologia (Roma)*, 70: 171-173.
 Gieysztorowa I., 1963. Badania nad historią zaludnienia Polski. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 11: 523-562.
 Godłowski K., 1979. Z badań nad rozprzestrzenieniem się Słowian w V-VII w. n. e. Kraków.

⁶ Warto np. poznać poglądy np. L. L. Cavalli-Sforza, C. Renfrew, czy R. R. Sokal'a (którego kilka prac zacytowaliśmy w tekście) lub śledzić zawartość głównych czasopism genetycznych oraz *Nature* i *Science*. Z postawionej diagnozy wynikają też ważne wnioski badawcze dla antropologii prądziejowej i wczesnohistorycznej, która jest ciągle zbyt mało obecna we współczesnych badaniach etnohistorycznych.

- Godłowski K., 2000. Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego. Instytut Archeologii UJ, Kraków.
- Harding R. M., Sokal R. R., 1988. Classification of the European language families by genetic distance. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 85: 9370-9372.
- Hensel W., 1972. Etnogeneza Słowian. [W:] mały słownik kultury dawnych Słowian, L. Leciejewicz (red.), Warszawa, 433-444.
- Hensel W., 1978. Zagadnienia etniczne. [W:] Wczesna epoka brązu. Prahistoria ziem polskich, A. Gardawski, J. Kowalczyk (red.), 197-204.
- Hensel W., 1985. Skąd przyszli Słowianie. *Z otchłani wieków*, 60: 177-188.
- Jażdżewski K., 1939. Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich. *Wiadomości Archeologiczne*, 16: 107-161.
- Jażdżewski K., 1958. Z zagadnień ciągłości kulturalnej i osadniczej na ziemiach Słowiańszczyzny pierwotnej. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*, ser. I, 8: 3-26.
- Jażdżewski K., 1968. Z problematyki początków Słowiańszczyzny i Polski, cz. I. *Acta Archaeologica Lodziensia*. Łódź.
- Jażdżewski K., 1981. *Dzieje Europy Środkowej*. Wrocław.
- Jażdżewski K., 1982. Jak patrzeć na zasiedloność i na rozprzestrzenienie Słowian w Europie środkowej i Środkowo-wschodniej w starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza? *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, 27: 194-213.
- Kočka W. 1958. *Zagadnienie etnogenezy ludów Europy*. Wrocław.
- Kokowski A., 1999. *Archeologia Gotów. Goci w Kotlinie Hrubieszowskiej*. Lublin.
- Kokowski A. (red.), 2002. *Cień Światowida czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian*. Lublin.
- Kolman C. J., Tuross N., 2000. Ancient DNA Analysis of Human Populations. *American Journal of Physical Anthropology*, 111: 5-23.
- Kostrzewski J., 1960. *Obrządek ciałopalny w plemion polskich i Słowian północno-zachodnich*. Warszawa.
- Kostrzewski J., 1961. *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach (od połowy II tysiąclecia p. n. e. do wczesnego średniowiecza)*, Poznań.
- Kostrzewski J., 1965. *Zur Frage der Siedlungstätigkeit in der Urgeschichte Polens*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kozak-Zychman W., 1996. *Charakterystyka antropologiczna ludności Lubelszczyzny z młodszego okresu rzymskiego*. Lublin.
- Kozak-Zychman W., 2000. *Z badań nad ludnością Lubelszczyzny z młodszego okresu rzymskiego*. *Scripta Periodica*, 3 (2): 127-134.
- Kurnatowski S., 1977. *Nowsze teorie na temat pierwotnych siedzib Słowian w świetle analizy paleodemograficznej*. *Slavia Antiqua*, 24: 17-38.
- Kurnatowski S., 1992. *Próba oceny zaludnienia ziem polskich między XIII w. p. n. e. a IV w. n. e.* [W:] Kaczanowski, K., Kurnatowski S., Malinowski A., Piontek J., *Zaludnienie ziem polskich między XIII w. p. n. e. a IV w. n. e. – materiały źródłowe, próba oceny*. Szkoła Główna Handlowa, Instytut Statystyki i Demografii, Warszawa.
- Kurnatowski S., 1994. *Przemiany osadnicze w procesie kształtowania Wielkopolski jako regionu historycznego*. *Slavia Antiqua*, 35: 4-45.
- Leben-Seljak P., 1996. *Paleodemografika analiza nekropole pri farni cerkvi v Kranju*. *Antropološki zvezki*, 4: 95-107.
- Leben-Seljak P., Štefančič M., 1999. *Adult mortality and biodynamic characteristics in the early Middle Ages populations at Bled, Slovenia*. *Variability and Evolution*, 7: 65-77.

- Leciejewicz L., 1989. Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy. Wrocław.
- Leciejewicz L., 2002. Starożytna spuścizna kulturowa na ziemiach polskich w początkach średniowiecza. Poznań.
- Ładogórski T., 1986. Uwagi o zaludnieniu ziem polskich w starożytności i średniowieczu. *Przeszłość Demograficzna Polski*, 17: 13-56.
- Łowmiański H., 1973. *Początki Polski*, t. V. Warszawa.
- Mamzer H., 1999. Problem etniczny w archeologii. *Slavia Antiqua*, 40: 169-201.
- Mamzer H., 2001. Archeologia etniczna *versus* kulturowo-interpretacyjna. [W:] W. Mańczak (red.), *Praojczyzna Słowian. Zbiór wypowiedzi*. Kraków.
- Mańczak W., 1981. *Praojczyzna Słowian*. Kraków.
- Mańczak W., 1987. *Praojczyzna indoeuropejska*. [W:] *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*. Ton I. G. Labuda, S. Tabaczyński (red.), Wrocław, 113-120.
- Mańczak W., 1997. Czy słowiański Biskupin to naukowa legenda? *Slavia Antiqua*, 38: 191-194.
- Mańczak W., 2000. Zagadnienie praojczyzny Słowian w encyklopedii PWN. *Archeologia Polski*, 45: 110-113.
- Minta-Tworzowska D., 2001. Profesora Jana Żaka poszukiwanie paradygmatu. [W:] D. Minta-Tworzowska, W. Rączkowski (red.), *Archeologia, paradygmat, pamięć*. Poznań.
- Niewęglowski A., 2000. Etnogeneza Słowian – emocje, rzeczywistość badawcza, odbiór społeczny. Posiedzenie Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych Wydziału I PAN, Warszawa, 2 czerwca 2000 r. (problematyka obrad i uwagi dyskusyjne). *Archeologia Polski*, 45: 154-158.
- Nowakowski W., 2002. *Telegraf bez drutu – powracający problem pochodzenia Słowian*. [W:] A. Kokowski (red.) *Cień Światowida*, Lublin, 173-199.
- O'Rourke D. H., Hayes G. M., Carlyle S. W., 2000. Ancient DNA Studies in Physical Anthropology, *Annuals Review of Anthropology*, 29: 217-242.
- Parczewski M., 1988. Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Kraków.
- Parczewski M., 1998. W obronie Biskupina (w odpowiedzi prof. W. Mańczakowi). *Slavia Antiqua*, 39: 292-293.
- Piasecki E., 1975. Próba charakterystyki struktury wieku ludności z Kom el-Dikka w Aleksandrii w XIII-XIV w. na podstawie danych o populacji szkieletowej. *Materiały i Prace Antropologiczne*, 89: 117-146.
- Piazza A., Rendine S., Minich E., Menozzi P., Mountain J., Cavalli-Sforza L. L., 1995. Genetics and the origin of European languages. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 92: 5836-5840.
- Piontek J., 1979. Procesy mikroewolucyjne w europejskich populacjach ludzkich. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Piontek J. 1983a. Ethnogenetical processes and anthropological analysis. *Godischen Zbornik na Med. Fakultet*, Skopje, 29: 143 – 145.
- Piontek J. 1983b. Etnogeneza Słowian we współczesnych badaniach antropologicznych. [w:] J. Żak i J. Ostojka-Zagórski (red.), *Studia z dziejów i kultury zachodniej Słowiańszczyzny*, 29 – 42.
- Piontek J., 1983c. Ethnogenetical Processes and Anthropological Analysis, *Godishn Zbornik na Medicinskiot Fakultet vo Skopje*, 29, 143-145.
- Piontek J., 1986. Biology of the Early Slav Population from Yugoslavia, *God. zb. Med. fak Skopje*, 32, 11-16.
- Piontek J., 1986. Biology of the early Slav populations from Yugoslavia. *Gidishen zbornik na Meditsinskiot fakultet vo Skopje*, 32 (1): 11-16.

Piontek J., 1991. Anthropological reconstruction of the historical process of ethnogenesis: biocultural model and its exemplification. *Archaeologia Polona*, 1991, 29:51-69.

Piontek J., 1992. Zastosowanie modelu paleodemograficznego do rekonstrukcji historycznego procesu etnogenezy Słowian. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica*, 16: 285-298.

Piontek J., 1993. Rekonstrukcja historycznego procesu etnogenezy Słowian. Model adaptacyjny. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 5: 13-35.

Piontek J., 1999 b. Patterns of adaptive strategy in the Upper Palaeolithic and post-Palaeolithic populations: Evidence from Central Europe. In: Ullrich H. (ed.) – *Human Evolution and Environment*, pp. 187 – 204. Humboldt Universität, Berlin.

Piontek J., 2001. Archeologiczne rekonstrukcje procesu etnogenezy Słowian a ustalenia antropologii fizycznej. [w:] W. Mańczak (red.). *Praojczyzna Słowian. Zbiór wypowiedzi*. Kraków, 39-44.

Piontek J., Kaczmarek M., 1987. Ethnogenesis and paleodemography: case of Slavonic populations. *Sbornik Národního Muzea v Praze*, 44: 171-177.

Piontek J., Kaczmarek M., 1988. O paleodemograficznym modelu badań procesów etnogenetycznych. In: *Szkice z antropologii ogólnej. Propozycje teoretyczno-metodyczne badań społeczeństw pradziejowych*, J. Piontek (red.), 91-99, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Pleterski A., 1990. Etnogeneza Slovanov, obris trenutnega stanja arheoloških raziskav. Ljubljana.

Popowska-Taborska H., 1991. Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka. Wrocław.

Rösing F. W., Schwidetzky I., 1977. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des frühen Mittelalters (500-1000 n. d. Z.). *Homo*, 28: 66-115.

Swidetzky I., Rösing F. W., 1975. . Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Römerzeit (0 – 500 n. Z.). *Homo*, 26: 193-220.

Schott T., 1964. Zur Paläodemographie der hochmittelalterlichen Serie von Reckahn. *Ethnographische-Archeologische Zeitschrift*, 4: 132-142.

Sedov V. V., 1982. Vostočnye slavjane v VI-XIII ww. Moskva.

Sedov V. V., 1994. Slavjane v drevnosti. Moskva.

Sokal R. R., 1988. Genetic, geographic, and linguistic distances in Europe. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 85: 1722-1726.

Sokal R. R., Oden N. L., Wilson C., 1991. Genetic evidence for spread of agriculture in Europe by demic diffusion. *Nature*, 351(6322): 143-145.

Sokal R. R., Oden N. L., Thomson B. A., 1992. Origins of the Indo-Europeans: genetic evidence. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 89: 7669-7673.

Sokal R. R., Jacquez G. M., Oden N. L., DiGiovanni D., Falsetti A. B., McGee E., Thomson B. A., 1993. Genetic relationships of European populations reflect their ethnohistorical affinities. *American Journal of Physical Anthropology*, 91: 55-70.

Štefančič M., 1980. Demography of early Middle Ages necropolis St. Erazmo near Ohrid. *Collegium Antropologicum*, 4: 213-220.

Štefančič M., 1985. Starohrvaška nekropola Nin-drijac – možnosti paleodemografske analize populacij v zgodovinskih obdobjih. *Arheološki vestnik*, 36: 359-368.

Tabaczyński S., 1985a. Wypowiedź. [W:] *Z otchłani wieków*, 51: 169-173.

Tabaczyński S., 1985b. Zjawisko nieciągłości jako przedmiot analizy archeologicznej. *Folia Preahistorica Posnaniensia*, 1: 7-22.

Tabaczyński S., 1998. Procesy etnogenetyczne: doświadczenia badawcze archeologii i przyszłość. [W:] M. Miszkiewicz (red.), *Słowianie w Europie wczesnego średniowiecza*, Warszawa, 79-99.

- Ullrich H., 1972. Das aunjetitzer Gräbelfeld vom Grossbrenbach. Weimar.
- Vielrose E., 1957. Ludność Polski od X do XVIII wieku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 5(1): 3-49.
- Wierciński A., 1955. Zagadnienie pobytu Gotów na ziemiach polskich w świetle danych antropologii. *Przegląd Antropologiczny*, 21: 892-911.
- Wierciński A., 1973. Aktualny stan badań nad etnogenezą Słowian w antropologii. *Slavia Antiqua*, 20:
- Wierciński A., 1976. Problem strukturalnej i procesualnej identyfikacji antropologicznej Praslówian. *Slavia Antiqua*, 23: 1-16.
- Wierciński A., Wiercińska A., 1978. An Anthropological Contribution to the Origin of Slavs. *Collegium Antropologicum*, 2: 148-153.
- Wołagiewicz R., 1981. Kultura wielbarska, problemy interpretacji etnicznej. [W:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, 88-102.
- Wróblewski W., 1999. Słowianie. *Archeologia*. [W:] *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. VII: Suplement, s. 657-658.
- Wróblewski W., 2001. O Słowianach i archeologii raz jeszcze. *Archeologia Polski*, 46: 142-146.
- Żak J. 1985. O kontynuacji i dyskontynuacji społecznej i kulturowej na ziemiach nadodrzańskich i nadwiślańskich w V – V/VI w. n. e. *Folia Preahistorica Posnaniensia*, 1: 85-108.

Summary

Problems of ethnogenesis have for a long time aroused great interest of research workers from the various fields of general anthropology. These problems are not at present a major trend of research in physical anthropology because of the limited possibilities of confronting its own results with the results of studies obtained in other disciplines of general anthropology. We perceive the cause of this state of affairs to lie in methodological differences between the humanities and natural sciences. The theoretical basis for biological anthropology studies of ethnic processes is supplied by the theory of evolution, theory of adaptation, theories of population genetics of man and general systems theory. The theoretical basis for archaeological studies of ethnic processes is supplied by the theory of acculturation, theory of cultural development and/or theory of migration.

Ethnogenesis is understood (in biological anthropology and, also in this work) as a process of formation of some definite variability of morphological, demographic; social, economic, ideological structure or of another feature of a human groups (cultural or/and biological feature) or of these properties simultaneously and mutually combined, because of the processes of adaptation of the socio-cultural system to environmental conditions. This variability is formed in the process which occurs as a result of influence on the system of a set of biological and cultural factors (which either disintegrate or integrate it) which are appropriately combined with each other and hierarchized towards each other.

Thus, it seems to be clear that ethnogenesis in such a meaning as given above is only a part of a more general biocultural evolution. Since the major responsible for interrelation between biological and cultural elements of a system and its environment is the natural selection, it is apparent that any adaptive changes of the system (under natural selection, of course) are manifested both in its biological as well as cultural elements of the socio-cultural system.

The present article is aimed at the analysis of ethnogenetic processes (two different archaeological hypothesis: continuity or discontinuity model) of by means of palaeodemographic data, with reference to the medieval Slavonic populations. We analysed the role of the two significant factors (biological and demographic) in forming processes of adaptation and migration in the ethnogenesis of the Slavs. Two methodological approaches have been used: (1) demographic model was constructed which could be applied for the analysis of migration process and the distribution of Slavonic groups, (2) simulating investigations were conducted which enabled to estimate the numbers and density of the population in various phases of the process of changes.

